

Zbigniew Sujkowski – uczoney i żołnierz

Jerzy B. Miecznik¹



Zbigniew Sujkowski – scientist and soldier. *Prz. Geol.*, 62: 234–239.

A b s t r a c t. Zbigniew Sujkowski was a co-founder of Polish sedimentary petrography and a pioneer of sedimentology. After studying geology at the University of Warsaw (1921–1925), he worked in 1927–1929 with Prof. Lucien Cayeux at Collège de France in Paris. He specialized in petrographic-sedimentological studies of Cretaceous deposits in Poland, but especially of siliceous rocks. His treatise on diagenesis, published posthumously in 1958, is among the classics of world geological literature. Zbigniew Sujkowski was a Polish patriot. In the period 1914–1920, he participated in the armed struggle for the independence of Poland, and during World War II – in the armed resistance movement against German occupation as the organizer of subversion. At the end of the war, he was in London; his return to Poland was impossible from political reasons. Sujkowski immigrated to Canada and took a job at MacMaster University in Hamilton. He died tragically in an accident.

Keywords: *Cretaceous rocks of Poland, hornstones, siliceous concretions, radiolarites, diagenesis, Carpathian Flysch, Polish Legions of 1914–1918, Polish-Soviet War of 1919–1921, Polish Underground State of 1939–1945*

Zbigniew Sujkowski należy do najpiękniejszych postaci w naszej geologii. Był współtwórcą polskiej petrografii skał osadowych i pionierem sedymentologii („Zbigniew Leliwa-Sujkowski (Memory)”, 1955; Krajewski, 1967; Rühle 1986), uczoneym o wielkim potencjale twórczym wykorzystanym tylko częściowo wskutek konieczności dzielenia go między naukę i walkę o wolną Polskę, niechcianej emigracji i przedwczesnej tragicznej śmierci. Jego praca o petrografii kredy i badania skał krzemionkowych reprezentowały najwyższy współczesny poziom naukowy, a publikacje o średnim składzie skał osadowych w litosferze i o diagenecie są wciąż cytowane. Wychowany w rodzinie o bogatych tradycjach patriotycznych służył Polsce jako żołnierz i uczoney.

Zbigniew Bronisław Sujkowski, używający pseudonimów Hora, Kuna, Leliwa, Rola, Wyga, Zbyszek, urodził się 8 stycznia 1898 r. w Zagórzcu w powiecie będzińskim. Był synem Antoniego Sujkowskiego (1867–1941), wybitnego geografa, profesora i rektora Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie, uczestnika konferencji pokojowej w Paryżu, przez krótki czas ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w rządach Kazimierza Bartla, i Heleny z Chmieleńskich (1872–1944), działaczki niepodległościowej i oświatowej, senator RP, żołnierza Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej (AK). Miał brata Bogusława (1900–1964), leśnika i powieściopisarza. Stryjowie matki Ignacy i Zygmunt Chmieleńscy byli znanymi uczestnikami powstania styczniowego. Jej ojciec Antoni Chmieleński, jako emerytowany generał carski, przyjmował i gościł w swoim domu w Kijowie podróżującego po Rosji z tajnymi misjami Józefa Piłsudskiego. Z tej znajomości zrodziła się późniejsza przyjaźń Piłsudskiego i jego drugiej żony Aleksandry z rodziną Sujkowskich. Marszałek Piłsudski był ojcem chrzestnym Danuty, córki Zbigniewa, a Aleksandra Piłsudska i Edward Rydz-Śmigły byli rodzicami chrzestnymi syna Ziemowida (D. Sujkowska-Francka, list elektroniczny, 2013²).

Najmłodsze lata Zbigniewa Sujkowskiego miały pod znakiem częstych przeprowadzek – do Częstochowy, Warszawy, Kalisza, Będzina i znowu do Warszawy – które były

skutkiem aktywności zawodowej i politycznej rodziców, a niekiedy po prostu służyły usunięciu się z pola widzenia policji politycznej. W latach 1910–1914 uczęszczał on do prywatnej średniej szkoły Towarzystwa Kultury Polskiej (szkoła Kreczmara) w Warszawie, gdzie należał do tajnego skautingu, a od 1913 r. do Polskich Drużyn Strzeleckich (Sujkowski, 1929).

Z chwilą wybuchu I wojny światowej Sujkowski znalazł się, jako szesnastolatek, w szeregach I Kompanii Kadrowej Józefa Piłsudskiego. W trakcie formowania się Legionów Polskich (LP) został żołnierzem I Brygady LP i uczestniczył w walkach frontowych do listopada 1915 r. Podczas potyczki pod Kostiuchnówką na Wołyniu, uderzony kozacką szablą w twarz, szczęśliwie płazem, dostał się do niewoli rosyjskiej i spędził na terenie guberni orłowskiej dwa lata. W listopadzie 1917 r. udało mu się zbiec, dotarł do Moskwy i pod przybranym nazwiskiem chodził tam do gimnazjum Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa Polskiego kierowanego przez Kazimierza Kulwiecia, żeby zrobić maturę. Mieszkał wtedy u państwa Sienkiewiczów, przyjaciół rodziny. Maturę zdał w kwietniu 1918 r., w maju służył krótko w I Korpusie Polskim w Rosji dowodzoną przez gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego, a po rozwiązaniu jednostki przedostał się do Warszawy.

W październiku 1918 r. Zbigniew Sujkowski podjął studia przyrodnicze na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Warszawskiego (UW). Wcześniej zamierzał studiować historię, ale zdobyte doświadczenia wojenne, niewola i pobyt w Moskwie sprawiły, że postanowił zająć się historią Ziemi, „bo skały nie kłamią” (D. Sujkowska-Francka, list elektroniczny, 2013).

Podczas rozbrajania Niemców w listopadzie 1918 r. Sujkowski wrócił jednak do wojska. Był najpierw w sztabie gen. Edwarda Rydza-Śmigłego, następnie w 7 pułku ułanów, potem jako wysłannik Naczelnego Wodza w Paryżu. Po powrocie w październiku 1919 r. został odkomenderowany do I baonu zapasowego wojsk wartowniczych. Rozwijająca się od czasu pobytu w Rosji gruźlica kręgosłupa stała się przyczyną jego urlopowania w grudniu 1919 r. A jednak w rozstrzygających losy Polski sierpniowych

¹ Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, ul. Rakowiecka 4, 00-975 Warszawa; jerzy.miecznik@pgi.gov.pl.

² Wszystkie cytowane informacje pochodzą z korespondencji osobistej z Panią Danutą Sujkowską-Francką prowadzonej drogą elektroniczną w okresie 29.08–29.11.2013.



Ryc. 1. Zbigniew Sujkowski w latach asystentury u prof. Jana Lewińskiego, druga połowa lat 20. XX w. Ze zbiorów PAN Muzeum Ziemi w Warszawie

dniach 1920 r. wstąpił do wojska jako ochotnik. Powołany na stanowisko inspektora prac oświatowych w Sekcji Propagandy Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego uczestniczył w operacji wileńskiej gen. Lucjana Żeligowskiego, kierował od listopada Sekcją Propagandy Oddziału II Sztabu Obrony Kraju w Wilnie, a następnie resortem oświaty i propagandy w rządzie Litwy Środkowej. W lutym następnego roku przeszedł do rezerwy w stopniu porucznika, jako kawaler Srebrnego Krzyża Virtuti Militari (Sujkowski, 1929; Terlecki, 2008; D. Sujkowska-Francka, list elektroniczny, 2013).

W styczniu 1921 r. Zbigniew Sujkowski powrócił na UW, aby kontynuować studia geologiczne. Po uzyskaniu absolutorium (1924 r.) został asystentem u prof. Jana Lewińskiego w Zakładzie Geologii UW, a w listopadzie 1925 r. uzyskał stopień doktora filozofii w zakresie geologii na podstawie przygotowanej pod kierunkiem prof. Lewińskiego rozprawy „O utworach jurajskich, kredowych i czwartorzędowych okolic Wolbromia” (Sujkowski, 1926). Praca ma charakter przede wszystkim stratygraficzny, bo od stratygrafii zaczynało wówczas swoje kariery wielu geologów, ale są w niej także wnikliwe spostrzeżenia na temat litologii skał i oryginalne wnioski paleogeograficzne. Świetna okazja do rozwijania tych petrograficzno-sedymentologiczno-paleogeograficznych zainteresowań Sujkowskiego nadarzyła się już wkrótce. Profesor Lewiński zwrócił się do niego o szczegółowe opracowanie rdzeni skał kredy z głębokiego wiercenia w Lublinie (do 855 m), co zbiegło

się z przyznaniem Zbigniewowi Sujkowskiemu stypendium rządu francuskiego w Collège de France w Paryżu u prof. Luciena Cayeux (1864–1944), twórcy współczesnej petrografii skał osadowych.

Zasadniczą część szczegółowych opisów próbek rdzeniowych Sujkowski wykonał w Paryżu w latach 1927–1929, w bardzo dobrze wyposażonym laboratorium, stosując nowoczesną metodykę badań. Duży nacisk kładł na studia zespołów mikroszczątków organizmów skałotwórczych w płytkach cienkich pod mikroskopem i w rezydium po rozpuszczeniu skał, zgodnie z zasadniczymi celami szkoły petrograficznej, czy raczej petrologicznej, prof. Luciena Cayeux, którymi były określenie środowiska sedymentacji i rekonstrukcje paleogeograficzne (Sujkowski, 1931). Rezultaty studiów przedstawił na szerokim tle, zestawiał je z wynikami swoich prac na materiale kredowym z wierceń i odsłoneń powierzchniowych z innych części Lubelszczyzny, a także Podlasia, Wołynia, Gór Świętokrzyskich, terenów niecki niedziańskiej i okolic Piotrkowa Trybunalskiego oraz odniósł do danych literaturowych na temat kredy w różnych krajach Europy. Praca zawiera dyskusje i wnioski o paleogeografię, batymetrię i klimacie morza kredowego. Wiele uwagi poświęcił Sujkowski metodyce badań, nie szczędząc praktycznych wskazówek. Rozprawa pod tytułem „Petrografia kredy Polski. Kreda z głębokiego wiercenia w Lublinie w porównaniu z kredą niektórych innych obszarów Polski” została opublikowana w 1931 r. jako jego praca habilitacyjna.

Profesor Maria Turnau-Morawska podkreślała po latach przełomowe znaczenie tej rozprawy w polskiej petrografii skał osadowych i jej sedymentologiczny charakter (Krajewski, 1967).

Po pobycie we Francji Zbigniew Sujkowski spędził jeszcze pół roku w Anglii (1929 r.), korzystając ze środków Funduszu Kultury Narodowej, najpierw u znanego petrografa prof. Percy’ego G. H. Boswella na uniwersytecie w Liverpoolu, a następnie w British Museum w Londynie, gdzie zapoznał się z bogatymi zbiorami próbek współczesnych osadów oceanicznych.

Sujkowski wrócił do Polski świetnie przygotowany do samodzielnych badań petrograficznych i sedymentologicznych. Podobnie jak jego mistrz, prof. Cayeux, był geologiem terenowym, co znacząco poszerzało możliwości badawcze.

W październiku 1929 r. Zbigniew Sujkowski podjął pracę w Państwowym Instytucie Geologicznym (PIG), początkowo na etacie geologa. W 1934 r. został kierownikiem Pracowni Skał Osadowych PIG, a od 1937 r. prowadził Wydział Wschodni PIG, utworzony do badań na Wołyniu, Podolu i Polesiu.

Po habilitacji Sujkowski wykładał jako docent na UW geologię morską, petrografię rud i kruszców osadowych oraz sedymentologię. W 1937 r. został zastępcą obłożnie chorego prof. Lewińskiego i pełnił tę funkcję aż do jego śmierci w 1939 r. (Krajewski, 1967; Śródka, 1998; Terlecki, 2008).

Sujkowski miał ustabilizowaną sytuację rodzinną, w 1926 r. ożenił się z Idalią z Czarnockich, nauczycielką geografii, w 1928 r. urodziła się córka Danuta, a w 1933 r. syn Ziemowid. Podobno imię Ziemowid miało zobowiązywać potomka geografów i geologów do tego, by Ziemię widział (Bajer, 2000).

W bogatym dorobku naukowym Zbigniewa Sujkowskiego, obejmującym bardzo różnorodną tematykę (Krajewski, 1967; Śródka, 1998), szczególnie ważne były badania skał



Ryc. 2. Zbigniew Sujkowski w Krakowie podczas zjazdu legionistów, 1937 r. Zdjęcia z rycin 2–5 pochodzą ze zbiorów D. Sujkowskiej-Frankiej

krzemionkowych, które wówczas należały do utworów słabo poznanych. Drobnoziarnisty charakter badanych serii skał z radiolarytami sprawiał, że mikroskop polaryzacyjny, podstawowy w tamtych czasach instrument badawczy petrografa, często zawodził. Obok mikroskopu Sujkowski stosował na dużą skalę techniki preparowania radiolarii i spikul gąbek przy użyciu ługów i kwasu fluorowodorowego w celu ich wykorzystania do określenia środowisk sedymentacyjnych oraz badanie rezydium po rozpuszczeniu skał w kwasach i analizy składu chemicznego skał.

Po odkryciu ze Stefanem Zbigniewem Różyckim radiolarytów w dolnej kredzie Karpat Wschodnich (Sujkowski & Różycki, 1930) Zbigniew Sujkowski opublikował poważne studium petrograficzno-sedymentologiczne pt. „Radiolaryty Polskich Karpat Wschodnich i ich porównanie z radiolarytami tatrzańskimi” (Sujkowski, 1932b), w którym wykorzystał także wyniki swoich badań radiolarytów pienińskich oraz znajomość szlifów i próbek tych skał z Korsyki, Apeninów, Krety i Alp zdobytą podczas pobytu u prof. Luciena Cayeux. W obszernej dyskusji wyników badań odniósł się do panujących poglądów na temat genezy radiolarytów i do znajomości współczesnych oceanicznych mułów radiolarytowych, które badał, korzystając z próbek z British Museum.

W 1933 r. Sujkowski opublikował rozprawę o radiolarytach dolnokarbońskich Gór Świętokrzyskich (Sujkowski, 1933b), które uznał za utwory geosynklinalne, powstałe w warunkach „maximum głębokości osiągniętej przez zapadający pas geosynkliny Hercynidów”, analogiczne do radiolarytów jurajskich i dolnokredowych w geosynklinie alpejskiej. Jednocześnie przedstawił artykuł o badaniach

spongiolitów Tatr i Karpat (Sujkowski, 1933a), a kilka lat później o radiolarytach syluru w Górach Świętokrzyskich (Sujkowski, 1937). Równoległe rozwijał zainteresowania współczesnymi osadami morskimi, których znajomość wykorzystywał do interpretacji osadów kopalnych (Sujkowski, 1932a, c, d).

Naukowa działalność Zbigniewa Sujkowskiego odznaczała się dużym rozmachem. Czytając jego publikacje, trudno nie dostrzec w nich wielkiej pasji, przenikliwości i wyobraźni badawczej, a także tego, jak bardzo był czytany w literaturze geologicznej i jak wiele naukowych kontaktów utrzymywał. Bardzo szybko zdobył międzynarodowe uznanie, uczestnicząc w toczącej się dyskusji na temat skał krzemionkowych i warunków ich powstawania (Gradziński i in., 1986). Był zwolennikiem poglądu o głębokowodnym pochodzeniu radiolarytów i kwestionował ich genetyczny (ale nie przestrzenny) związek z podmorskimi wylewaniami wulkanicznymi. W swoich pracach uporządkował polską terminologię skał krzemionkowych, podał liczne definicje skał, które znalazły się w podręcznikach uniwersyteckich (Turnau-Morawska, 1954; Gradziński i in., 1986).

Jedną z najważniejszych prac naukowych Sujkowskiego jest monografia serii szypockich w Karpatach Wschodnich (Czarnohora – Góry Czywczyńskie), które wąskim pasem o długości 600 km biegną przez przedwojenne tereny Rumunii, Polski i Czechosłowacji (Ruś Zakarpacka; Sujkowski, 1938; Świdziński, 1947). We wstępie do rozprawy Sujkowski napisał: „Wybór padł na serię szypocką, jako na tę, co do której wieku, facji i przynależności regionalnej i tektonicznej najwięcej wówczas istniało niejasności”. Należy jeszcze dodać, że występują w niej doskonałe odsłonięcia radiolarytów.

Plonem prac terenowych Zbigniewa Sujkowskiego, które prowadził w latach 1934–1937, jest mapa geologiczna obszaru badań w skali 1 : 50 000 oraz udowodnienie dolnokredowego wieku serii, co wobec jej wcześniejszego datowania na oligocen skutkowało poważnymi konsekwencjami w interpretacjach tektonicznych i bogate obserwacje petrograficzno-sedymentologiczne (m.in. szczegółowe opisy stwierdzonych konkrekcji). Zdaniem Sujkowskiego sedymentacja warstw szypockich odbywała się w porównaniu do innych jednostek fliszowych Karpat w morzu znacznie głębszym, słabo przewietrzanym, w warunkach zmienne-go, ale przeważnie ograniczonego dostarczenia materiału klastycznego.

Interesujące są rozważania Zbigniewa Sujkowskiego na temat mechanizmu osadzania się utworów fliszowych – naprzemianległość piaskowców i łupków tłumaczył obecnością prądów dennych zstępujących i równoległych do wybrzeży, które pojawiały się nagle i stopniowo słabły aż do zaniku, zasypując muliste dno piaskiem. Nie umiał podać przyczyn prądów i zastrzegł, że swoje uwagi traktuje tylko jako hipotezę roboczą. W tym czasie sedymentację fliszu tłumaczono w bardzo różny sposób (więcej o tym problemie – Książkiewicz, 1954), m.in. zmianami głębokości, zmianami klimatycznymi, falami tsunami, o czym wspominam, by podkreślić, jak znaczący postęp w próbach wyjaśnienia zagadki sedymentacji fliszu stanowiło rozumowanie Sujkowskiego. Punktem zwrotnym stały się nowatorskie publikacje Carlo I. Miglioriniego z lat 1944 i 1950 o istnieniu prądów zawieszonych i ogłoszona przez niego wspólnie z Phillipem H. Kuenenem hipoteza na temat fliszu jako osadu tych prądów (Książkiewicz, 1954). Trzeba dodać, że koncepcję tę rozszerzył i ugruntował,

dokonując pierwszej analizy basenowej fliszu, Marian Książkiewicz wraz ze stworzoną przez niego szkołą polskiej sedimentologii (Miecznik, 2013).

Czy Zbigniew Sujkowski rozwinąłby swoje badania fliszu, gdyby nie wybuchła wojna? Pytanie to pozostanie bez odpowiedzi. W każdym razie po zakończeniu badań w Czarnohorze w 1937 r. przerwał prace karpackie i jako świeżo mianowany kierownik Wydziału Wschodniego PIG skoncentrował się na działalności na Wołyniu i Polesiu. Tereny były mu już znane z wcześniejszych badań. Opisał tu wiele rdzeni wiertniczych, kartował, w okolicy Krzemieńca odkrył bentonity. Pracował w służbie geologicznej i siłą rzeczy jego aktywność naukowa była podporządkowana potrzebom tej służby. Stąd też brała się zapewne wspomnianą różnorodność jego badań, np. wspólnie z Różyckim opracował „Atlas geologii Warszawy” (pięć map i przekroje geologiczne z tekstem objaśniającym; Sujkowski & Różycki, 1937) w związku z planowaną budową metra. Jak podaje Stanisław Krajewski (1967), ogromny materiał zebrany na wschodnich terenach Rzeczypospolitej umożliwił mu napisanie poważnej syntetycznej pracy o geologii tych ziem, której rękopis przepadł podczas powstania warszawskiego.

Wybuch wojny zastał Sujkowskiego w terenie, na Wołyniu. Szybko wrócił do Warszawy i uczestniczył w ewakuacji PIG na wschód (D. Sujkowska-Francka, list elektroniczny, 2013). Po przejęciu instytutu przez administrację niemiecką podjął ponownie pracę na stanowisku kierownika Pracowni Petrograficznej PIG (Janczewski, 1946). Jednocześnie w latach 1940–1943 wykładał na tajnym UW (Kunert, 1987; Terlecki, 2008). Pracę w konspiracji zaczął w październiku 1939 r., gdy setki ludzi starały się o zmianę dokumentów tożsamości i organizowało się podziemie. Uczestniczył w przygotowywaniu fałszywych legitymacji z pomocą instytutowego kreślarza Jan Łucia (Rühle & Tyski, 1989). W swoich częściowo zachowanych, niepublikowanych wspomnieniach pisał: „W parę tygodni po upadku Warszawy w 1939 r., tworząca się organizacja wojskowa zwróciła się do mnie z propozycją współpracy. [...] Zaproponowano mi udział w pracy bezpośredniej związanej z sabotażem i dywersją. I chociaż jako człowiek zajmujący się przedtem nauką nigdy nie miałem z tem nic wspólnego, otrzymawszy rozkaz podjąłem się zadania”. Był człowiekiem silnym, charyzmatycznym, znającym smak wojny, z dobrym przygotowaniem chemicznym. Ten wybór nie był przypadkowy. W kwietniu 1940 r. został kierownikiem pracowni środków sabotażowo-dywersyjnych oraz szefem Biura Studiów Środków Walki Sabotażowo-Dywersyjnej Związku Odwetu Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej (Kunert, 1987; Terlecki, 2008). Zajął się tworzeniem struktur jednostki i organizacją szkolenia kadr, a następnie nadzorem realizacji zadań sabotażu i dywersji na terenie kraju. Uczestniczył w akcjach wysadzania mostów, wojskowych transportów kolejowych, a w piwnicach PIG prowadził tajne laboratorium chemiczne na potrzeby podziemia. Jako ciekawy przykład wielokierunkowości prowadzonych prac dywersyjnych można podać fałszowanie benzyny lotniczej przez barwienie na czerwono zwykłej żółtej benzyny, która była transportowana w cysternach przez Warszawę na front wschodni. Odpowiednio zakamuflowane ładunki czerwonego barwnika wrzucali do cystern polscy kolejarze, żołnierze AK. Benzyna czerwona była przeznaczona dla lotnictwa. Na takiej barwionej niskooktanowej benzynie samolot mógł wystartować, ale już w powietrzu silniki gaśły i samolot spadał (D. Sujkowska-



Ryc. 3. Spotkanie Zbigniewa Sujkowskiego z córką Danutą w Londynie, 1945 r.

-Francka, list elektroniczny, 2013). Gdy Gestapo wpadło na trop Sujkowskiego, musiał przerwać w 1942 r. pracę w instytucie i ukrywać się (Fleszarowa, 1999). W listopadzie tego roku w stopniu kapitana objął szefostwo Biura Studiów Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej. W maju 1944 r. przerzucono go podczas operacji Most II do Wielkiej Brytanii (Terlecki, 2008). Według wstępnych założeń miał wrócić do kraju po paru miesiącach jako cichociemny, ale przyspieszenie biegu wypadków, a przede wszystkim wybuch powstania, spowodowało, że pozostał w Anglii. W dniach powstania wygłosił trzy przemówienia radiowe do powstańców w Warszawie (D. Sujkowska-Francka, list elektroniczny, 2013). Od lipca 1944 r. do marca 1945 r. kierował w Londynie Wydziałem Operacyjnym Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza, do którego należało zebranie i uporządkowanie korespondencji operacyjnej dotyczącej powstania. W 1944 r. został awansowany na stopień majora i dwukrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych.

Podczas wojny Sujkowski stracił żonę, która zmarła w Birkenau (Szmaglewska, 1978), i matkę, która jako łączniczka Komendy Głównej AK zginęła w powstaniu warszawskim. Córka Danuta, 16-letnia sanitariuszka, po upadku powstania znalazła się w stalagu, skąd po zakończeniu wojny dotarła do Londynu. W kraju pozostał 11-letni syn Ziemowid.

Dla Zbigniewa Sujkowskiego droga do Polski była zamknięta. Przesądzał o tym cały jego życiorys, jego specjalna działalność w latach wojny i zdecydowany sprzeciw wobec powojennej sytuacji w Polsce.

Po wojnie Sujkowski został najpierw zastępcą profesora Rady Akademickich Szkół Technicznych („polskiej politechniki”), a po utworzeniu wiosną 1947 r. Polish University College w Londynie – profesorem geologii na tamtejszym Wydziale Inżynierii Lądowej i Wodnej. Uczestniczył w założeniu Studium Polski Podziemnej w Londynie i Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie, sprawował funkcję sekretarza generalnego towarzystwa. Polish University College miał charakter tymczasowy, służył przygotowaniu



Ryc. 4. Zbigniew Sujkowski ze studentami na wycieczce w Walii, 1949 r.



Ryc. 5. Zbigniew Sujkowski w Hamilton, 1954 r.

zawodowemu żołnierzowi Polskich Sił Zbrojnych, którzy zostali na emigracji, i w 1950 r. katedrę geologii zlikwidowano (Krajewski, 1967; Śródka, 1998; Terlecki, 2008). Na etat profesora na brytyjskim uniwersytecie Sujkowski nie miał szans, ponieważ były one obsadzane przede wszystkim przez Brytyjczyków. Zaczął więc poszukiwania poza Europą i w listopadzie 1951 r. wyjechał do Kanady. W ślad za ojcem pojechała tam wkrótce także córka wraz z mężem. Poszukiwania przeciągały się, w związku z czym latem 1952 r. Sujkowski podjął pracę w prywatnym przedsiębiorstwie Fenimore Iron Co. na stanowisku szefa grupy prospekcyjnej na północnych krańcach półwyspu Labrador w rejonie Ungava Bay, a w kolejnym sezonie kierował podobną grupą innej firmy na zachodnim brzegu Zatoki Jamesa (Zatoka Hudsona). W tym samym roku uzyskał etat profesora nadzwyczajnego na Uniwersytecie MacMaster w Hamilton w Ontario.

Zaraz po wojnie Zbigniew Sujkowski starał się powrócić do właściwej mu aktywności naukowej. W *The Quarterly Journal of the Geological Society of London* opublikował w formie szkicu, bo wobec przypadnięcia manuskryptu i całej dokumentacji tylko to mógł zrobić, wyniki swoich badań budowy geologicznej wschodniej Polski (sprzed 1939 r.) i zachodniej Rosji (Leliwa-Sujkowski, 1946), o których prof. Jerzy Znosko napisał: „Nie jest to praca tektoniczna [...], raczej [...] stratygraficzno-strukturalna, która uwidacznia znakomity postęp w dziedzinie rozpoznania geologicznego. Załączona do tej pracy mapa utworów jurajskich i starszych stwarza realne podstawy do rozważań nad zasięgiem platformy prekambryjskiej i zdecydowanie ujawnia na Podolu zachodnim i Wołyniu platformowy charakter starszego paleozoiku, markując [maskując – JBM] tym samym zachodni brzeg wschodnio-europejskiego kratonu” (Znosko, 1971). W 1948 r. Sujkowski wziął udział w XVIII Międzynarodowym Kongresie Geologicznym w Londynie, na którym przedstawił pracę o konkrekcjach manganowych w osadach współczesnych oceanów (Sujkowski, 1948). Podczas pobytu w Kanadzie napisał trzy ważne prace, z których dwie zostały opublikowane już po jego śmierci (Sujkowski, 1952, 1957, 1958). Ostatnia z nich, rozprawa o diagenecie przeszła do klasyki światowej literatury geologicznej.

Lato 1954 r. Sujkowski spędził na uniwersytecie, aby w pełni wykorzystać możliwości powrotu do naukowej pracy. We wrześniu wyjechał na dwutygodniowy urlop do rodziny, która mieszkała w Arvidzie w Quebec, nad malowniczą rzeką Saguenay. W dniu 8 września wybrał się jak zwykle na spacer nad wodę z najstarszym wnukiem Andrzejem i obaj już nie wrócili.

„Na brzegu został aparat z ostatnim zdjęciem Andrzeja. Chłopiec – miał cztery lata – odwrócony tyłem. W tle szeroko rozlana rzeka, po prawej stronie spieniona fala nadchodzącego przypływu. Szczegóły nieznanne” (D. Sujkowska-Francka, list elektroniczny, 2013).

Życie Zbigniewa Sujkowskiego i jego rodziny jest przykładem losów polskich elit podczas wojny i w latach powojennych. Losów, które prowadziły do ich wyeliminowania przez fizyczną zagładę, wysyłkę „na białe niedźwiedzie” czy wygnanie, jak w przypadku Sujkowskiego. Tych, którzy przeżyli i pozostali w kraju, spychano na margines społeczeństwa. Wszelkie przejawy patriotyzmu brutalnie zwalczano, zaś intelektualny potencjał wykorzystywano wybiórczo.

Ziemowidem Sujkowskim zaopiekowała się dalsza rodzina, pomagali mu koledzy ojca z PIG – Edward Rühle, późniejszy profesor i dyrektor instytutu, oraz Stanisław Tyski, obydwaj z AK-owską przeszłością. Wybrał fizykę, kierunek studiów, który oparł się upolitycznieniu, nawet w najtrudniejszych dniach stalinizmu. Został wybitnym uczonym, profesorem, promotorem 21 doktorów w Polsce i za granicą, dyrektorem Instytutu Badań Jądrowych w Świerku (Chmielewska i in., 2007). W radiowej audycji z cyklu Rody Uczone „mocno akcentował podziw dla swoich przodków i to, że aby się go nie wstydzić, było dlań kryterium postępowania w życiu” (Bajer, 2000). Zmarł w 2006 r.

POSTSCRIPTUM

Już po złożeniu artykułu do redakcji *Przeglądu Geologicznego* otrzymałem wydaną przez panią Danutę Sujkowską-Francką książkę ojca „Bitwa o Warszawę 1944”.

Książka była pisana podczas powstania i bezpośrednio potem, na podstawie nadchodzących z Warszawy do Londynu szyfrowanych depech, nasłuchu radiostacji Armii Krajowej „Błyskawica”, wypowiedzi świadków wydarzeń, zeznań jeńców niemieckich biorących udział w walkach w Warszawie i innych, a następnie została uzupełniona relacjami przybyłego do Londynu gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego i oficerów jego sztabu. Zbigniew Sujkowski przedstawił w niej także polityczne kulisy powstania, postawę państw anglosaskich, oceny Niemców i grę Rosji. Książka liczy 450 stron, zawiera mapy i zdjęcia lotnicze Warszawy robione w dniach powstania. W Anglii nie została opublikowana, aby „nie drażnić” Sowieców.

Pani Danucie Sujkowskiej-Franckiej serdecznie dziękuję za kilkumiesięczną korespondencję e-mailową i podzielenie się wieloma cennymi informacjami i wspomnieniami, które wobec ograniczonej objętości artykułu wykorzystałem tylko w niewielkiej części, ale które przybliżyły mi niezwykłą postać Jej Ojca. Profesorowi Markowi Narkiewiczowi dziękuję za krytyczne uwagi.

LITERATURA

- BAJER M. 2000 – Sujkowscy [www.forumakad.pl/archiwum/2000/12/21.html].
- CHMIELEWSKA D., MATULEWICZ T., WYCECH S. & ŻUPRAŃSKI P. 2007 – Ziemowid Sujkowski (1933–2006). *Post. fiz.*, 58(2): 73–74.
- FLESZAROWA R. 1999 – Państwowy Instytut Geologiczny w latach 1939–1944. *Biul. Państw. Inst. Geol.*, 389: 9–16.
- GRADZIŃSKI R., KOSTECKA A., RĄDOMSKI A. & UNRUG R. 1986 – *Zarys sedymentologii*. Wyd. Geol., Warszawa: 1–628.
- JANCZEWSKI E. 1946 – Kronika Instytutu od września 1939 r. do stycznia 1945 r. *Biul. Państw. Inst. Geol.*, 25: 20–27.
- KRAJEWSKI S. 1967 – Zbigniew Sujkowski (1898–1954). *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, 37: 579–592.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1954 – Uwarstwienie frakcyjne i laminowane we fliszu karpackim. *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, 22: 399–438.
- KUNERT A. 1987 – Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944, t. 1. Wyd. PAX, Warszawa: 149–150.
- LELIWA-SUJKOWSKI Z. 1946 – The geological structure of East Poland and West Russia: a summary of recent discoveries. *Quart. J. Geol. Soc. Lond.*, 102: 189–202.
- MIECZNIK J.B. 2013 – Na wyżynach polskiej geologii. *Prz. Geol.*, 61: 683–689.
- RÜHLE E. 1986 – Pioneer of modern sedimentology in Poland – Zbigniew Sujkowski (1898–1954). *Prz. Geol.*, 34: 181–184.
- RÜHLE E. & TYSKI S. 1989 – Wspomnienie o losach wojennych pracowników i współpracowników Państwowego Instytutu Geologicznego w czasie drugiej wojny światowej. *Kwart. Geol.*, 33: 13–27.
- SUJKOWSKI Z. 1926 – O utworach jurajskich, kredowych i czwartorzędowych okolic Wolbromia. *Spraw. Pol. Inst. Geol.*, 3: 382–433.
- SUJKOWSKI Z. 1929 – Życiorys. *Arch. Nauk. PAN Muz. Ziemi w Warszawie* [rękopis].
- SUJKOWSKI Z. 1931 – Petrografia kredy Polski. Kreda z głębokiego wiercenia w Lublinie w porównaniu z kredą niektórych innych obszarów Polski. *Spraw. Pol. Inst. Geol.*, 6: 485–628.
- SUJKOWSKI Z. 1932a – Kopalne głębie oceaniczne. *Wszechświat*, 2: 47–54.
- SUJKOWSKI Z. 1932b – Radjolaryty Polskich Karpat Wschodnich i ich porównanie z radjolarytami tatrzańskimi. *Spraw. Pol. Inst. Geol.*, 7: 97–168.
- SUJKOWSKI Z. 1932c – The influence of the desert on the deposits of the Red Sea. *Geol. Mag.*, 69: 311–314.
- SUJKOWSKI Z. 1932d – Wpływ pustyni na osady Morza Czerwonego. *Spraw. Tow. Nauk. Warsz.*, 24: 261–277.
- SUJKOWSKI Z. 1933a – Niektóre spongiolity z Tatr i Karpat. *Spraw. Pol. Inst. Geol.*, 7: 712–733.
- SUJKOWSKI Z. 1933b – Radjolaryty dolno-karbońskie Gór Świętokrzyskich. *Spraw. Pol. Inst. Geol.*, 7: 637–711.
- SUJKOWSKI Z. 1937 – Radjolaryty dolno-gotlandzkie Gór Świętokrzyskich. *Spraw. Państw. Inst. Geol.*, 9: 69–88.
- SUJKOWSKI Z. 1938 – Serie szypockie na Huculszczyźnie. *Pr. Państw. Inst. Geol.*, 3: 1–105.
- SUJKOWSKI Z. 1948 – Some problems of manganese nodules. [W:] *International Geological Congress: report of the Eighteenth Session, Great Britain, 1948, part 8, Proceedings of section G: the geology of sea and ocean floors*. *Int. Geol. Congr.*, London: 71.
- SUJKOWSKI Z. 1952 – Average composition of the sedimentary rocks. *Amer. J. Sci.*, 250: 360–374.
- SUJKOWSKI Z. 1957 – Flysch sedimentation. *Bull. Geol. Soc. Amer.*, 68: 543–553.
- SUJKOWSKI Z. 1958 – Diagenesis. *Bull. Amer. Ass. Petr. Geol.*, 42: 2692–2717.
- SUJKOWSKI Z. & RÓŻYCKI S.Z. 1930 – Znaleźnienie typowych radjolarytów w Karpatach Wschodnich. *Pos. Nauk. Pol. Inst. Geol.*, 25: 14–15.
- SUJKOWSKI Z. & RÓŻYCKI S.Z. 1937 – *Geologia Warszawy*. Zarząd Miejski m.st. Warszawy, Warszawa: 1–40.
- SZMAGLEWSKA S. 1978 – *Dymy nad Birkenau*. Czytelnik, Warszawa: 1–320.
- ŚRÓDKA A. 1998 – *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. 4. Aries, Wrocław: 1–656.
- ŚWIDZIŃSKI H. 1947 – Słownik stratygraficzny północnych Karpat fliszowych. *Biul. Inst. Geol.*, 37: 1–124.
- TERLECKI R. 2008 – Sujkowski Zbigniew. *Polski Słownik Biograficzny*, z. 186. Inst. Hist. PAN, Warszawa–Kraków: 388–390.
- TURNAU-MORAWSKA M. 1954 – *Petrografia skał osadowych*. Wyd. Geol., Warszawa: 1–444.
- Zbigniew Leliwa-Sujkowski (Memory), 1955, *Proceedings volume of the Geological Society of America for 1954*. GSA [b.m.]: 153.
- ZNOSKO J. 1971 – Rozwój poglądów na tektonikę obszaru Polski. *Rocz. Pol. Tow. Geol.*, 41: 75–92.

Praca wpłynęła do redakcji 29.11.2013 r.
Akceptowano do druku 5.12.2013 r.